

Т. Петренко, І. Прожого, В. Санжаровець

ВИХОВАННЯ У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Резюме

У статті представлено результати теоретичного та практичного аналізу виховання у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

***Мета дослідження:** на основі теоретичного обґрунтування проблеми толерантного ставлення до дітей з особливими потребами визначити та експериментально перевірити педагогічні умови виховання у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.*

Розкрито стан дослідження проблеми толерантного ставлення майбутніх соціальних працівників до дітей з особливими потребами. Уточнено сутність і структуру «толерантності» як моральної якості. Проведено емпіричне дослідження основних показників толерантного ставлення майбутніх соціальних працівників до дітей з особливими потребами. Вперше визначено педагогічні умови виховання у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

***Результати.** Виявлено, що серед характеристик соціального працівника, одне з провідних місць належить толерантності. Зроблено висновок, що за відсутності спеціально організованого процесу формування у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами спостерігається недостатній розвиток мотиваційно-ціннісного, когнітивного, поведінкового та рефлексивного компонента, що підтверджується низьким та середнім рівнями у більшості студентів спеціальності «соціальна робота». **Визначено** та експериментально перевірено педагогічні умови, які сприятимуть ефективному формуванню толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників.*

***Ключові слова:** діти з особливими потребами; майбутній соціальний працівник; педагогічні умови виховання; толерантність*

Вступ. Сучасний етап розвитку освіти в Україні визначається реформуванням її концептуальних, структурно-організаційних засад, орієнтацією на духовне вдосконалення особистості, розвиток її

індивідуальності. З огляду на це актуалізується важливість гуманізації навчально-виховного процесу у вищій школі, виховання у майбутнього соціального працівника толерантного ставлення до дітей з особливими потребами, поваги до них.

Під толерантністю розуміється відношення до іншої людини без оцінки та осудження її почуттів, поведінки, світогляду, думки, установок.

Нормативним підґрунтям вирішення означеної проблеми є положення Конвенції ООН про права дитини, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад».

Мета дослідження – визначити педагогічні умови виховання у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати поняття «толерантність», його сутність і структуру як моральну якість; 2) обґрунтувати результати емпіричного дослідження основних показників толерантного ставлення майбутніх соціальних працівників до дітей з особливими потребами; 3) визначити педагогічні умови виховання у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

Методи дослідження. Проективна методика «Автопортрет» Р.Бернса, методика визначеності обдарованості А.А Лосева, Арт-терапія мистецтвом, діагностика невербальної креативності (методика Е.Торренса, адаптована А.Н. Вороніним).

Результати. Сучасний етап розвитку освіти в Україні визначається реформуванням її концептуальних, структурно-організаційних засад, орієнтацією на духовне вдосконалення особистості, розвиток її індивідуальності. З огляду на це актуалізується важливість гуманізації навчально-виховного процесу у вищій школі, виховання у майбутнього соціального працівника толерантного ставлення до дітей з особливими потребами, поваги до них.

Під толерантністю розуміється відношення до інших зі співчуттям та повагою до його думок.

Отже, толерантна людина – особистість, якій характерні духовні, моральні цінності та якості. Тому, у працях сучасних дослідників (С. Дем'янчук, Н. Макарова, В. Маралов, В. Мітіна, В. Ситаров) наголошується на необхідності ґрунтування педагогічного процесу на толерантності і повазі до унікальності дитини, її прав і гідності. Визначенню сутності толерантності і поваги присвятили свої наукові розвідки Ш. Ахундова, В. Киричок, В. Малахов, В. Мовчан, О. Чорна, І. Швецова та інші.

Вагомий внесок у розроблення проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери зробили І. Зверєва, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченко й ін.

Важливими дослідженнями на сьогоднішній день є ті, що обґрунтовують актуальність формування професійно важливих якостей у процесі підготовки майбутніх спеціалістів для успішного здійснення соціально-педагогічної діяльності (зокрема, О. Гури, Є. Максимової, О. Олексюк, Г. Первушиної, М. Ткаченка, Ю. Тодорцевої).

Особливості формування професійно важливих якостей соціального працівника відображено в працях І. Богданова, А. Линенко, Е. Карпова, Н. Кічук, З. Курлянд, М. Приходько; питанням формування гуманістичних рис особистості у вищій школі присвячено науковий доробок М. Алексюка, Г. Балла, Є. Бондаревської, В. Бондаря, С. Гончаренка, О. Мороза, О. Сухомлинської та інших.

Останніми роками проаналізовані різні аспекти морального виховання студентів щодо поліпшення їхніх взаємин з іншими, а також з дітьми з особливими потребами, на засадах поваги, толерантності, ввічливості, доброзичливості тощо. А саме: виховання самоповаги у студентів коледжу (Петренко, 2012); педагогічні умови виховання толерантності у студентів ВНЗ технічного профілю (Столяренко, 2013); формування морально-

ціннісних стосунків викладачів і студентів у навчально-виховному процесі ВНЗ (Білюк, 2014); педагогічні умови формування етичних взаємовідносин студентів політехнічних коледжів (Бранецька, 2013); виховання культури міжособистісних взаємин студентів (Коваль, 2013).

Водночас, незважаючи на наявність різнобічного наукового доробку щодо визначення сутності толерантності, особливостей її вияву, подальшого спеціального і ґрунтового вивчення потребує проблема толерантної взаємодії майбутніх соціальних працівників з дітьми з особливими потребами.

Толерантність є важливою умовою успішної превентивної діяльності майбутніх соціальних працівників у нових нестандартних умовах. Якщо дотримуватися цього розуміння якості майбутнього соціального працівника, то правомірним буде, виокремити два аспекти толерантності:

- зовнішню толерантність (до інших) – переконання, що інші можуть мати свою позицію, здатні розглядати факти та явища під різними кутами зору, враховуючи різні чинники;

- внутрішню толерантність (до невизначеності) – здатність приймати рішення та міркувати над проблемою, навіть якщо невідомі всі факти й можливі наслідки.

Можна вважати, що толерантність виступає важливою умовою спілкування, але не ототожнюється із ним. Спілкування – це те, на що спрямовується толерантність, отже, його мета. Досягнення взаєморозуміння можливе за умов, коли інша сторона є для нас партнером, суб'єктом. З іншого боку, рівень спілкування формує той чи інший рівень толерантності в особистості. Особливо, коли йдеться про толерантну взаємодію майбутнього соціального працівника з дітьми із особливими освітніми, фізичними, психологічними потребами. Цілком обґрунтованим видається припустити, що уявлення про норми поведінки в міжособистісній взаємодії залежать від певних особистісних якостей, зокрема – толерантності (Тодорцева, 2004).

Нами проведено експериментальне дослідження сформованості

толерантного ставлення майбутніх соціальних працівників до дітей з особливими потребами.

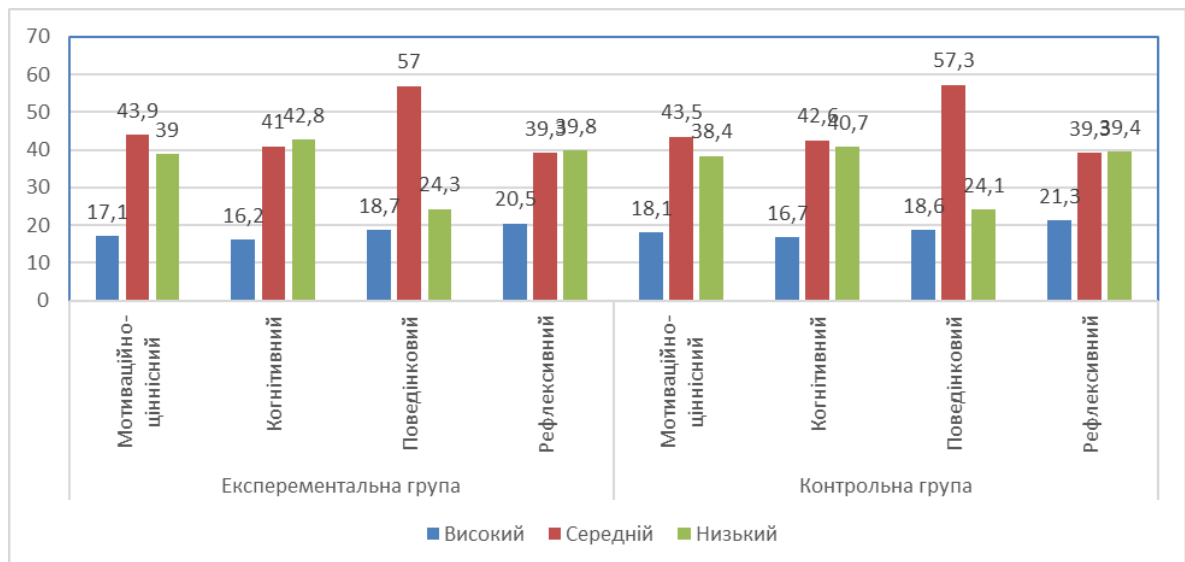
На констатувальному етапі дослідження брали участь 56 студентів Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету спеціальності «соціальна робота». У подальшому вони були розділені на експериментальну (ЕГ) (n – 29 студентів) та контрольну (КГ) (n – 27 студентів) групи.

Мета констатувального етапу дослідження – вивчити особливості та рівень сформованості толерантного ставлення у майбутніх соціальних працівників до дітей з особливими потребами в процесі навчання у вищому навчальному закладі.

Виходячи з теоретичних засад виховання у майбутнього соціального працівника толерантного ставлення до дітей з особливими потребами для нашого дослідження виокремлено такі основні складові компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, поведінковий та рефлексивний.

До кожного компонента було дібрано відповідні методи і діагностичні методики: мотиваційно-ціннісний – методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича; когнітивний – експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєва, Л. Шайгерова) для визначення здатності до вияву толерантності; поведінковий – методика діагностики загальної комунікативної толерантності В. Бойка; рефлексивний – самооцінювання студентами своєї поведінки та експрес-опитування для виявлення наявності прагнення до самовдосконалення.

Провівши діагностику компонентів толерантного ставлення до дітей з особливими потребами за визначеними показниками, маємо можливість представити рівні сформованості усіх компонентів (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, поведінковий, рефлексивний) в експериментальній та контрольній групах (рис. 1).

Рис. 1. Рівні сформованості усіх компонентів толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників.

Як видно з діаграми, найнижчі показники отримані за когнітивним компонентом толерантного ставлення до дітей з особливими потребами – 42,8% низького рівня в (ЕГ) експериментальній групі, (40,7% – контрольна група, КГ).

Водночас можна констатувати й досить низькі показники високого рівня за всіма компонентами. Зокрема, найнижчі показники високого рівня маємо знову за когнітивним компонентом – 16,2% в ЕГ і 16,7% в КГ. Не набагато вищі показники високого рівня за мотиваційно-ціннісним та поведінковим компонентами.

Результати констатувального етапу експерименту щодо визначення рівнів сформованості толерантного ставлення майбутніх соціальних працівників до дітей з особливими потребами у таблиці 1.

Таблиця 1

Загальні рівні сформованості толерантного ставлення до дітей з особливими потребами (констатувальний етап, %)

Рівні	Експериментальна група	Контрольна група
Високий рівень	18,13	18,67
Середній рівень	45,4	45,68
Низький рівень	36,47	35,65

Отже, у майбутніх соціальних працівників як експериментальної, так і контрольної групи зафіксовано переважно середній (45,4% в ЕГ, 45,68% в КГ) і низький (36,47% – ЕГ, 35,65% – КГ) рівні сформованості толерантного ставлення до дітей з особливими потребами. У респондентів обох груп були виявлені досить низькі показники високого рівня толерантності до дітей з особливими потребами (18,13% в ЕГ і 18,67% – в КГ), що повинно безумовно знайти своє відображення у плануванні формувального етапу дослідження.

Таким чином, результати констатувального експерименту свідчать, що за відсутності спеціально організованого процесу формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами спостерігається недостатній розвиток мотиваційно-ціннісного, когнітивного, поведінкового та рефлексивного компонента, що підтверджується низьким та середнім рівнями в більшості студентів спеціальності «соціальна робота». Це, на нашу думку, вимагає розробки педагогічних умов та експериментальної перевірки формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами.

Отже, аналіз теоретичних джерел дозволив нам охарактеризувати критерії, показники й рівні сформованості толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників.

З метою підвищення рівнів сформованості толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників слід здійснювати цілеспрямовану роботу з розвитку її базових компонентів активними методами навчання та виховання.

Виховання у студентів толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу позначене складністю та залежить від багатьох чинників.

Тому, необхідний певний комплекс педагогічних умов, який давав би змогу усунути виявлені за результатами констатувального етапу експерименту недоліки у рівнях вихованості толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у студентів, а саме вдосконалити означену вихованість за всіма її структурними компонентами.

Відповідно до теоретичних засад і результатів констатувального етапу ми розробили педагогічні умови, які сприятимуть вихованню толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників:

- створення у вищому навчальному закладі толерантного виховного простору;
- зорієнтованість навчально-виховного змісту на розвиток толерантності як провідної якості майбутніх соціальних працівників;
- вправлення у вміннях і навичках професійного спілкування на засадах толерантного ставлення до дитини з особливими потребами.

Кожна із запропонованих педагогічних умов, обіймаючи змістовий, смисловий чи технологічний аспекти практичної підготовки, повинна сприяти пробудженню відповідних компонентів структури толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, поведінкового і рефлексивного.

Відзначимо, що педагогічні умови формування професійної толерантності майбутнього соціального працівника – це сукупність обставин організації навчально-виховного процесу, у яких знаходять відображення ідеї та принципи толерантної взаємодії і співпраці всіх учасників цього процесу. Саме вони визначають той простір, у межах якого майбутні соціальні працівники можуть здійснювати саморозвиток і самовдосконалення відповідно до вимог професії і власних уявлень щодо її якості.

З метою реалізації першої педагогічної умови – створення у вищому навчальному закладі толерантного виховного простору – створено середовище, яке ґрунтується на гуманістичних засадах і моральних цінностях, і умови для розвитку й виховання толерантної особистості майбутнього соціального працівника з адекватною самооцінкою, яка активно освоює і перетворює навколишній світ.

Під час упровадження першої педагогічної умови, – створення у вищому

навчальному закладі толерантного виховного простору – зі студентами проводилися бесіди на відповідну тематику «Кращий соціальний працівник», «Мета як головний орієнтир соціальної роботи», «Механізми формування мети соціальної роботи з дітьми з особливими потребами на основі толерантності» тощо; організовувалися дискусії й диспути: «Чи можна вважати терпимість і толерантність тотожними поняттями?», «Чи може інтолерантний соціальний працівник успішно розбудовувати особистісно-зорієнтовану взаємодію?»; проводилися міні-лекції на теми: «Розробка програми самовиховання з метою формування толерантності», «Роль толерантності в роботі майбутнього соціального працівника» тощо.

Друга педагогічна умова – зорієнтованість навчально-виховного змісту на розвиток толерантності як провідної якості майбутніх соціальних

працівників – передбачала формування системи знань у студентів щодо індивідуальних особливостей дітей з особливими потребами, толерантність як особистісно важливу професійну якість майбутнього соціального працівника, ознайомлення з основними положеннями провідних міжнародних і державних документів щодо інклюзивної освіти та принципів толерантності.

Нами була розроблена програма спецкурсу «Виховання у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами», який запроваджувався перед початком та під час проходження фахової практики.

Третя педагогічна умова – вправляння у вміннях і навичках професійного спілкування на засадах толерантного ставлення до дитини з особливими потребами в процесі професійної підготовки студентів – реалізовувалась в процесі тьюторської та волонтерської діяльності.

Найбільшим успіхом студенти вважають акції милосердя, які проводяться на факультеті та на кафедрі соціальних технологій, а саме:

«Запали вогонь толерантності», «Прийми промінчик мого серця», «Радій життю і допоможи іншим», «Великодній передзвін», «З теплом у серці» до

дня Св. Миколая, Різдвяних свят та Дня захисту дітей.

Студенти спільно з викладачами кафедри розробили методiku проведення занять з толерантності, орієнтованих на першокурсників, що має допомогти їм зрозуміти проблеми дітей з особливими потребами, відкрити можливості для спілкування з даною категорією дітей, сформувавши позитивне їх сприйняття.

Алгоритм реалізації цієї методики передбачав проведення комплексу з двох занять: перше – забезпечувало націлювання аудиторії на проблему, друге – передбачало безпосереднє її обговорення.

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що сутність формувального експерименту полягала в тому, щоб за рахунок практичної реалізації визначеної сукупності педагогічних умов пробудити становлення й прогресивний розвиток у студентів експериментальних груп ознак кожного з чотирьох компонентів толерантності як саме професійно важливої якості їхньої особистості – мотиваційно-ціннісного, когнітивного, поведінкового та рефлексивного в їх єдності.

Повторне діагностування майбутніх соціальних працівників проводилось у контрольних та експериментальних групах за допомогою тих самих методик, що й на констатувальному етапі. Кількісний та якісний аналіз здійснювався шляхом зіставлення результатів констатувального етапу в контрольній та експериментальній групах з результатами контрольного етапу.

Якщо для більшості майбутніх соціальних працівників на констатувальному етапі пріоритетними були цінності особистого щастя, зокрема здоров'я та щасливе сімейне життя, а також впевненість у собі, то після проведення формувального експерименту змінилася загальна ієрархія цінностей майбутніх соціальних працівників. Зокрема, в експериментальній групі цінність щастя інших з 9 місця перейшла на 4 місце. Також, у порівнянні з констатувальним етапом, з'явилися студенти, які щастя інших поставили на перше місце (6,3%). Разом з тим, серед студентів контрольної

групи загальна ієрархія цінностей не змінилася, у них і надалі переважають особистісні цінності.

Аналіз інструментальних цінностей показав, що важливі для нашого дослідження цінності соціальної взаємодії серед студентів експериментальної групи почали займати вищі позиції. Зокрема, широта поглядів як уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички з 7 місця піднялась на 4, терпимість до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим помилки – з 16 місця піднялась на 9, чуйність – з 17 на 11 місце. У студентів контрольної групи цінності, спрямовані на благо інших, не посіли високих місць в ієрархії цінностей майбутніх соціальних працівників.

Підсумовуючи результати, ми отримали такі дані: до високого рівня віднесено 29,5% майбутніх соціальних працівників експериментальної групи, у той час як на констатувальному етапі цей показник був на рівні 16,2%. У контрольній групі виявлено 18,9% респондентів високого рівня, що на 1,3% більше у порівнянні з констатувальним етапом. Середній рівень розвитку ціннісних орієнтацій було виявлено у 51,4% респондентів експериментальної групи (41,9% – на констатувальному етапі) і 45,8% респондентів контрольної групи (42,6% – на констатувальному етапі). Відповідно до низького віднесено 19,1% студентів експериментальної і 35,3% – контрольної групи.

Повторна діагностика когнітивного компонента проводилась за допомогою експрес-опитувальника «Індекс толерантності» для виявлення здатності до вияву толерантності, її загального рівня.

За результатами експрес-опитувальника виявлено досить високі показники здатності майбутніх соціальних працівників до прояву толерантності. Так, до високого рівня віднесено 49,0% студентів експериментальної групи (25,7% – на констатувальному етапі); у контрольній групі цей показник становить 25,0% (24,2% – констатувальний етап). Показники середнього рівня становлять – 49,6% в ЕГ і 63,9% в КГ. У цілому, такі результати свідчать про стійку тенденцію позитивної налаштованості майбутніх соціальних працівників на взаємодію з дітьми з особливими

потребами. Так, в експериментальній групі лише 1,4% респондентів віднесено до низького рівня здатності до прояву толерантності, у той час як цей показник в контрольній групі становить 11,1%. Результати, що виявлені в експериментальній групі, свідчать про ефективність проведеної роботи зі студентами, зокрема психолого-педагогічного тренінгу толерантності, основною метою якого було подолання яскраво виражених інтолерантних установок щодо оточуючих людей. У контрольній групі показник низького рівня майже не змінився, оскільки з цими студентами не проводилась цілеспрямована робота у вказаному напрямі.

Діагностика рівня розвитку поведінкового компонента толерантного ставлення до дітей з особливими потребами дозволила отримати такі результати. До високого рівня було віднесено 33,8% студентів експериментальної групи, що на 15,1% більше, ніж на констатувальному етапі; та 19,9% студентів контрольної групи, що на 1,3% більше, ніж на констатувальному. Середній рівень було виявлено у 56,2% студентів експериментальної групи та 57,9% – контрольної. У порівнянні з констатувальним етапом зменшився низький рівень. Так, в експериментальній групі він становить 10,0%, у той час як на констатувальному етапі становив 22,2%. У контрольній групі цей показник змінився з 24,1% на 22,2%.

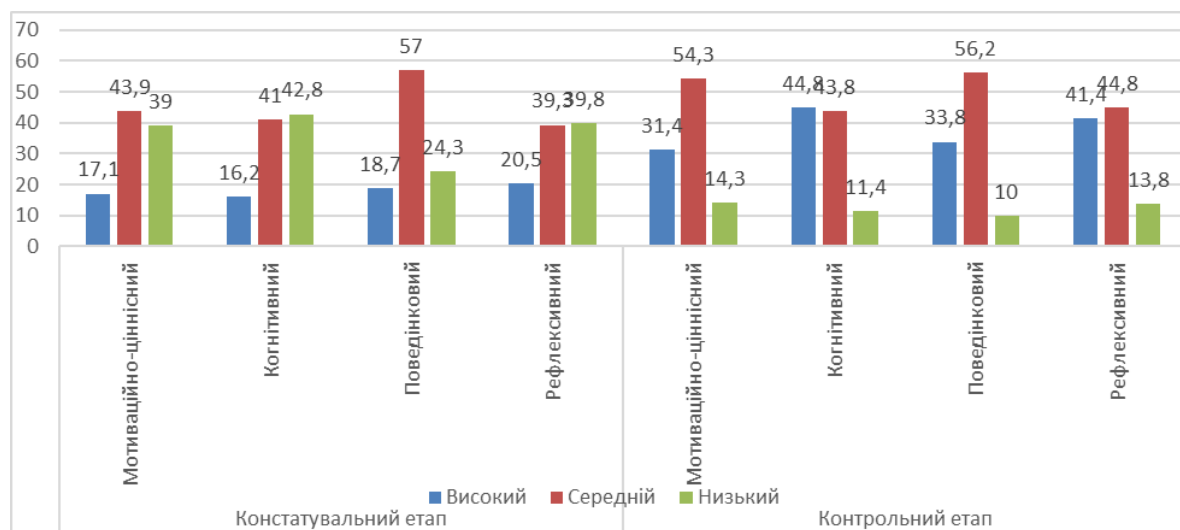
Діагностика прагнення до вдосконалення власних умінь толерантного ставлення до дітей з особливими потребами дала можливість побачити, яким чином майбутні соціальні працівники дають оцінку своїй професійній діяльності, а також визначити їх прагнення до вдосконалення.

За позитивною динамікою результатів, особливо в експериментальній групі можемо стверджувати, що студенти почали виявляти більше позитивне ставлення до різних аспектів професійної діяльності, демонструвати адекватну самооцінку власної професійної діяльності та орієнтацію на професійне вдосконалення.

Діагностика рівня розвитку рефлексивного компонента толерантного

ставлення до дітей з особливими потребами дозволила отримати наступні результати. До високого рівня було віднесено 41,4% студентів експериментальної групи, що на 20,9% більше, ніж на констатувальному етапі; 23,1% студентів контрольної групи, що на 1,8% більше в порівнянні з констатувальним етапом. В обох групах зросли і показники середнього рівня і становлять 44,8 % в ЕГ (39,7% – на констатувальному етапі) і 43,1 % в КГ (39,3%– на констатувальному етапі). Відповідно зменшилась кількість студентів низького рівня рефлексії. Так, у експериментальній групі цей показник становить 13,8%, а у контрольній групі – 33,8%.

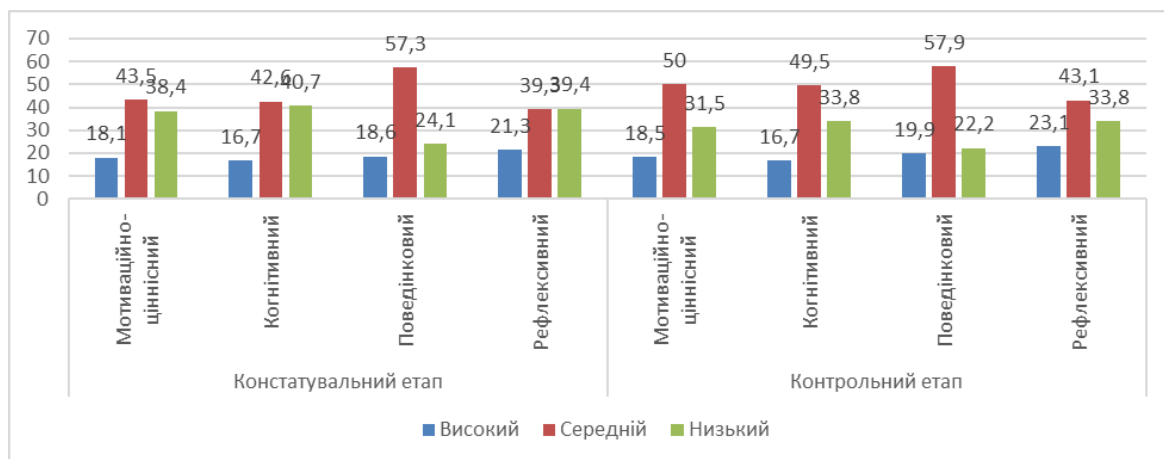
Провівши повторну діагностику компонентів толерантного ставлення до дітей з особливими потребами за визначеними показниками, маємо можливість представити рівні сформованості всіх компонентів (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, поведінковий, рефлексивний) в експериментальній та контрольній групах за результатами проведення формувального етапу експерименту (рис.2).

Рис. 2. Динаміка сформованості показників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників. Експериментальна група

За результатами констатувального етапу найнижчі показники було отримано за когнітивним компонентом толерантного ставлення до дітей з особливими потребами, на контрольному етапі зафіксовано значне його зростання в експериментальній групі.

Як видно з діаграм (рис.2, 3), показники низького рівня за усіма компонентами в експериментальній групі знаходяться майже на однаковому рівні. А найвищі показники високого рівня маємо саме за когнітивним (44,8%) та рефлексивним (41,4%) компонентам. Контрольна група свідчить про досить високий відсоток низького рівня за цими ж компонентами.

Рис.3. Динаміка сформованості показників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників. Контрольна група.

Результати контрольного етапу експерименту щодо визначення рівнів сформованості толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників після проведення формувального етапу експерименту та реалізації педагогічних умов представлено у таблиці 2 із зазначенням динаміки.

Таблиця 2

Динаміка рівнів сформованості толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників (контрольний етап, %)

Рівні	Еспериментальна група			Контрольна група		
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка	Констатувальний етап	Контрольний етап	Динаміка
ВР	18,13	37,85	+ 19,72	18,67	19,55	+0,88
СР	45,4	49,77	+ 4,37	45,68	50,12	+4,44
НР	36,47	12,38	-24,09	35,65	30,33	-5,32

Відповідно до таблиці 2 у майбутніх соціальних працівників як експериментальної, так і контрольної групи зафіксовано переважно середній (близько 50,0% в кожній групі) рівень сформованості толерантного ставлення до дітей з особливими потребами. Проте позитивна динаміка в експериментальній групі значно вища.

Таким чином, результати контрольного етапу експерименту засвідчили ефективність проведеної роботи на формувальному етапі.

Дискусія. Отримані результати емпіричного дослідження основних показників толерантного ставлення майбутніх соціальних працівників до дітей з особливими потребами підтверджують теоретично констатовані факти. Щодо перспектив подальшого виховання толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників слід здійснювати цілеспрямовану роботу з розвитку базових компонентів толерантності інноваційними методами навчання та виховання.

Перспективу досліджень цього напрямку складає можливість більш поглибленого вивчення даної теми.

Висновки. На основі теоретичного аналізу наукових джерел встановлено, що серед характеристик, пов'язаних з образом соціального працівника, одне з провідних місць належить толерантному ставленню до дитини з особливими потребами.

На основі теоретичного аналізу філософської, соціологічної, психологічної і педагогічної літератури встановлено, що толерантність розглядається як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насилля, визнання багатомірності людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цієї різноманітності до однорідності або домінування якоїсь однієї точки зору.

Констатувальний етап експерименту засвідчив, що за відсутності спеціально організованого процесу формування у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами спостерігається недостатній розвиток мотиваційно-ціннісного, когнітивного,

поведінкового та рефлексивного компонента, що підтверджується низьким та середнім рівнями в більшості студентів спеціальності «соціальна робота».

Визначено та експериментально перевірено педагогічні умови, які сприятимуть вихованню у майбутніх соціальних працівників толерантного ставлення до дітей з особливими потребами:

- створення у вищому навчальному закладі толерантного виховного простору;
- зорієнтованість навчально-виховного змісту на розвиток толерантності як провідної якості майбутніх соціальних працівників;
- вправлення у вміннях і навичках професійного спілкування на засадах толерантного ставлення до дитини з особливими потребами.

Експериментальна перевірка педагогічних умов, які сприятимуть ефективному формуванню толерантного ставлення до дітей з особливими потребами у майбутніх соціальних працівників засвідчила їхню ефективність, що підтверджено динамікою показників рівнів вихованості в експериментальній і контрольній групах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Закон України «Про вищу освіту». Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

Конвенція про права дитини (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року Взято з http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

Бех, І. Д. (2009). Психологічні джерела виховної майстерності: Навч. Посібник. Київ : Академвидав, Серія «Альма-матер», 248 с.

Білоус, Т. М. (2004). Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови. (Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Міжнародний ун-т "Рівненський економіко-гуманітарний ін-т" ім. Степана Дем'янчука. Рівне.

Білюк, О. Г. (2014). Формування морально-ціннісних стосунків викладачів і студентів у навчально-виховному процесі. (Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний ун-т ім. П. Тичини. Умань.

Бранецька, М. С. (2013). Педагогічні умови формування етичних взаємовідносин студентів політехнічних коледжів у позааудиторній

діяльності. (Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний ун-т ім. П. Тичини. Умань.

Горват, М. В. (2014). Виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування. (Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний ун-т ім. П. Тичини. Умань.

Коваль, В. Ю. (2013). Виховання культури міжособистісних відносин студентів університету у позааудиторній діяльності. (Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний ун-т ім. П. Тичини. Умань.

Остапчук, Н. О. (2010). Концептуальні засади підготовки майбутніх педагогів до особистісного типу спілкування. *Нова пед. думка : наук.-метод. журн. Рівне : РОІШПО*, 4, 65–69.

Педагогіка толерантності (2003). *Педагогіка толерантності*, 1, 4–8.

Петренко, Т. В. (2012). Виховання самоповаги у студентів коледжу в процесі навчально-виховної діяльності. (Автореферат на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України. Київ.

Руснак, І. С., Мафтин, Л. В., & Предик, А. А. (2010). Куратор у системі виховної роботи із студентами : навч.-метод посібник. Чернівці.

Столяренко, О. В. (2013). Педагогічні умови виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів технічного профілю. (Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний ун-т ім. П. Тичини. Умань.

Тодорцева, Ю. В. (2004). Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки. (Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук). Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса.

Ціннісне ставлення до людини: виховна модель толерантних взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу (2010). *Рідна школа*, 3, 47–52.

REFERENCES

Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [A law of Ukraine is «On higher education»]. Vziato z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

Konventsiiia pro prava dytyny (redaktsiia zi zminamy, skhvalenymy rezoliutsiieiu 50/155 Heneralnoi Asamblei OON vid 21 hrudnia 1995 roku [Convention is about rights for a child]. Vziato z http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

Bekh, I. D. (2009). *Psikhologichni dzherela vykhovnoi maisternosti [Psychological sources of an educate trade]: Navch. Posibnyk*. Kyiv: Akademvydav, Seriia «Alma-mater», 248 s.

Bilous, T. M. (2004). *Vykhovannia tolerantnosti v studentiv vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [The students of higher pedagogical educational establishments have education of tolerance in the process of study of foreign language]*. (Avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk). Mizhnarodnyi un-t "Rivnenskyi ekonomiko-

humanitarnyi in-t" im. Stepana Demianchuka. Rivne.

Biliuk, O. H. (2014). Formuvannia moralno-tsinnisnykh stosunkiv vykladachiv i studentiv u navchalno-vykhovnomu protsesi [Forming morally valued relations of teachers and students in to educational-educate process]. (Avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk). Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi un-t im. P. Tychyny. Uman.

Branetska, M. S. (2013). Pedahohichni umovy formuvannia etychnykh vzaiemovidnosyn studentiv politekhnichnykh koledzhiv u pozaaudytornii diialnosti [Pedagogical terms of forming of ethics mutual relations of students of polytechnic colleges are in pozaauditorniy activity]. (Avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk). Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi un-t im. P. Tychyny. Uman.

Horvat, M. V. (2014). Vykhovannia tolerantnosti u molodshykh shkoliariv v umovakh interaktyvnoho pedahohichnoho spilkuvannia [Junior schoolboys have education of tolerance in the conditions of interactive pedagogical intercourse]. (Avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk). Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi un-t im. P. Tychyny. Uman.

Koval, V. Yu. (2013). Vykhovannia kultury mizhosobystisnykh vidnosyn studentiv universytetu u pozaaudytornii diialnosti [Education of culture of interpersonality relations of students of university is in pozaauditorniy activity]. (Avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk). Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi un-t im. P. Tychyny. Uman.

Ostapchuk, N. O. (2010). Kontseptualni zasady pidhotovky maibutnikh pedahohiv do osobystisnoho typu spilkuvannia [Conceptual principles of preparation of future teachers are to the personality type of intercourse]. Nova ped. dumka : nauk.-metod. zhurn. Rivne : ROIPPO, №4, 65–69.

Pedahohika tolerantnosti [Pedagogics of tolerance]. (2003). Pedahohika tolerantnosti, 1, 4–8.

Petrenko, T. V. (2012). Vykhovannia samopovahy u studentiv koledzhu v protsesi navchalno-vykhovnoi diialnosti [Education of self-esteem for collegians in the process of educational-educate to activity]. (Avtoreferat na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk). Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy. Kyiv.

Rusnak, I. S., Maftyn, L. V., & Predyk, A. A. (2010). Kurator u systemi vykhovnoi roboty iz studentamy [A counsel is in the system of an educate work with students]: navch.-metod posibnyk. Chernivtsi.

Stoliarenko, O. V. (2013). Pedahohichni umovy vykhovannia tolerantnosti u studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv tekhnichnoho profilu [The students of higher educational establishments of technical type have pedagogical terms of education of tolerance]. (Avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk). Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi un-t im. P. Tychyny. Uman.

Todortseva, Yu. V. (2004). Formuvannia tolerantnosti maibutnikh uchyteliv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Forming of tolerance of future teachers is in the process of professional preparation]. (Dysertatsiia na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk). Pivdenoukr. derzh. ped. un-t im. K.D. Ushynskoho. Odesa.

Tsinnisne stavlennia do liudyny: vykhovna model tolerantnykh

vzaiemovidnosyn uchasnykiv navchalno-vykhovnoho protsesu [The valued attitude is toward a man: educate model of tolerant mutual relations of participants educational-educate to the process] (2010). *Ridna shkola*, 3, 47–52.

T. Petrenko, I. Prozhoha, V. Sanzharovets

EDUCATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS TOLERANT ATTITUDE TOWARDS CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Abstract

Resume: *The article presents the results of theoretical and practical analysis of the education of future social workers in a tolerant attitude towards children with special needs.*

The purpose of the study: *on the basis of theoretical substantiation of the problem of tolerant attitude to children with special needs to determine and experimentally test the pedagogical conditions of education of future social workers tolerant attitude to children with special needs in the educational process of higher education. The state of research of the problem of tolerant attitude of future social workers to children with special needs is revealed. The essence and structure of "tolerance" as a moral quality are specified. An empirical study of the main indicators of tolerant attitude of future social workers to children with special needs. For the first time, the pedagogical conditions for educating future social workers to be tolerant of children with special needs have been determined.*

Results. *It was found that among the characteristics of a social worker, one of the leading places belongs to tolerance. It is concluded that in the absence of a specially organized process of forming a tolerant attitude towards children with special needs in future social workers, there is insufficient development of motivational, cognitive, behavioral and reflexive component, which is confirmed by low and medium levels in most students specialty "social work".*

The pedagogical *conditions that will contribute to the effective formation of a tolerant attitude towards children with special needs in future social workers have been identified and experimentally tested.*

Key words: *children with special needs; future social worker; pedagogical conditions of education; tolerance*